

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 19, Sayı: 2, 2010
s. 59-72

Günümüzde Hz. Peygamber'in (sav) Doğru Anlaşılması Üzerine Düşünceler

Adem APAK
Doç. Dr., UÜ. İlahiyat Fakültesi
ademapak@uludag.edu.tr

Özet

Hz. Peygamber'in (sav) doğru anlaşılması hususunda öncelikli adım, onun hayatının ve faaliyetlerinin sahih bilgilerden istifadeyle ortaya koymaktır. Bu hususta ilk müracaat kaynağı şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. İslâm Peygamberi'nin (sav) hayatının ve kişiliğinin tüm yönleri ve yaşadığı muhitin sosyo-kültürel çevresi hakkında malumat ihtiva eden ikinci temel kaynak ise edilen hadislerdir. Kur'an ve Hadis'ten sonra müracaat edilecek üçüncü derecedeki bilgiler ise siyer ve meğâzî kitaplarında yer alan ve ilk iki kaynakta işaret edilen esaslarla mutabık rivayetlerdir. Onun doğru tanıtılması için diğer bir önemli adım ise onu hislerin nesnesi olmaktan fikirlerin öznesi haline getirmektir.

Abstract

Some Ideas on Understanding the Prophet Muhammad Rightly

The first step to understanding the Prophet Muhammad rightly is to establish his life and activities by using the correct information. By doing this, the first source is certainly the Qur'an. The second basic source is the hadiths including the information on the all aspects of the Prophet's life and his personality traits and the social-cultural environment in which he lived. The third one is the

information found in the books of Siyar ve Maghazi agreeable to the first and second sources. The another step to understanding the Prophet rightly is transforming him from the object of feelings to the subject of ideas.

Anahtar Kelimeler: Muhammed, Kur'an, Hadis, Siyer, Mucize, Yüceltme.

Key Words: Muhammad, Qur'an, Hadith, Siyar, Miracle, Exaltation.

Peygamberler, beşeriyetin başlangıcından itibaren Yüce Allah tarafından insanlara hidayet rehberi olarak görevlendirilmiş seçkin kullardır. Onlar en güzel ahlâk ile donatılarak insanlığa örnek olarak sunulmuş ve kendilerine itaat edilmesi istenmiştir. İlk insan Hz. Âdem (as) ile başlayan bu risalet zinciri, son peygamber Hz. Muhammed (sav) ile sonra ermiştir. Artık ondan sonra başka ilahî elçi gönderilmeyecektir. Dolayısıyla o, insanlığın hidayeti ve kurtuluşu için tek umut, son şansıdır. Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bulunan, son hidayet rehberi Allah Rasûlü'nün (sav) insanlığa yol göstericiliğinin devamı ise onun en doğru şekilde tanınması, insanlara tanıtılması, daha sonra da bütün bir hayat için örnek alınmasıyla mümkün olacaktır.

Tarih boyunca Hz. Muhammed'in (sav) insanlığa tanıtılması gayesiyle muhtelif coğrafya, kültür ve dönemlerde farklı tasavvurlar ve sunumlar geliştirilmiş, bu konuda muazzam bir literatür meydana gelmiştir. Gerçekten de dünyada Hz. Peygamber (sav) kadar hakkındaki eser yazılmış başka bir insan yoktur. Bu tür çalışmalar günümüzde de artarak devam etmektedir. Zira Rasûlüllah'ın (sav) hayatını anlama ve onu örnek alma ihtiyacı hiçbir zaman sona ermeyecektir. Zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte insanların anlayışları ve dünya görüşlerinin de farklılık arz ettiği açıktır. Bu değişimleri doğru olarak algılamak suretiyle asrımız insanına Allah Rasûlü'nü (sav) örnek sunulabilecek bir anlayışla tanıtmak Müslüman aydınların öncelikli görevleridir.¹

Hz. Peygamber'in (sav) doğru anlaşılması hususunda öncelikli adım, onun hayatının ve faaliyetlerinin sahih bilgilerden istifadeyle ortaya konulmasıdır. Bu hususta ilk müracaat kaynağı şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Zira Kur'an'da Hz. Peygamber (sav) dönemindeki savaşlar, yapılan antlaşmalar, Yahudi-Hiristiyan ve münafıklarla

¹ Bu konuda yakın zamanda ülkemizde dikkat çeken çalışmalar ve araştırmalar yayınlanmaya başlamıştır. Bunlar arasında –tespit edebildiğimiz kadarıyla- en ufuk açıcı ve kapsamlı eser Prof. Dr. İbrahim Sarmış tarafından kaleme alınan *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak* (I-II, Konya 2005) isimli kitaptır. Yazar çalışmasında bu hususta yapılmış olan diğer araştırmalara da işaret etmektedir.

ilişkiler, Allah Rasûlü'nün (sav) muhatabı olduğu ilahî uyarılar gibi hususlarda bilgiler yer alır. İslâm Peygamberi'nin (sav) hayatının ve kişiliğinin tüm yönleri ve yaşadığı muhitin sosyo-kültürel yapısı hakkında malumat ihtiva eden ikinci temel kaynak ise bizzat kendisinden rivayet edilen hadisler, başka bir ifadeyle onun söz, fiil ve takrirlerini içine alan Sünnet'tir.² Bu kaynaktan en iyi şekilde istifade edilebilmesi için hadislerin rivayet ve dirayet tenkidine tabi tutulmasının yanı sıra, muhtevasının da Kur'an-ı Kerim âyetlerinin ışığında yeniden değerlendirilmesi zarurîdir. Çünkü sonraki dönemlerde siyasi veya dinî sebeplerle pek çok zayıf hadis, delil olarak kullanılmış, hatta muhtelif itikadî-siyasi gruplar kendi görüşlerini desteklemek amacıyla pek hadis uydurmuşlardır.

Hz. Muhammed'in (sav) insanlara tanıtılmasında Kur'an ve Hadis'ten sonra müracaat edilecek üçüncü derecedeki bilgiler ise siyer ve meğâzî kitaplarında yer alan ve ilk iki kaynakta işaret edilen esaslarla mutabık rivayetlerdir. Ancak bu gerçeğe rağmen Allah Rasûlü'nün (sav) insanlara takdimi hususu zamanla olması gereken ilmî bakış açısından edebî anlayışa terk edilmiş görünmektedir. Bunun doğal sonucu olarak yazarlar ve özellikle de şairler -bir çoğu samimi gayretlerle de olsa- tarihte yaşamış olan gerçek peygamber yerine, kendi hayallerinde canlandırdıkları peygamberi takdim etmişlerdir. Onların eserlerinde aktarmış oldukları bilgilerin tarihi gerçeklere uyup uymadığı, sağlam kaynaklarca desteklenip desteklenmediği hususu umumiyetle ikinci planda kalmıştır. Müslümanlar da, zamanla peygamber tasavvurlarını bu şair ve yazarların tasvirleriyle şekillendirmişlerdir.

Müslüman şairlerin dizelerinde Hz. Muhammed (sav) sadece bir övgü (medh) konusu olarak görülmüştür. Ancak Allah Rasûlü'nün (sav) sadece bu çerçevede ele alınması, onun bu tarzda insanlara tanıtılması yanlış olmasa da, eksik ve mahzurlu bir tutumdur. Mesele Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i edebî bir eserdir, hatta çağları aşır etkisini ve canlılığını sürdürmesi sebebiyle bir şaheserdir. Ancak Süleyman Çelebi bir siyer âlimi, *Vesiletü'n-Necât* da -içinde Hz. Peygamber (sav) hakkında pek çok manzum bilgiler ihtiva etmekle birlikte- bir siyer kitabı değildir. Dolayısıyla bu eseri kendi edebî kategorisinde değerlendirmek, siyer sahasında bilgi kaynağı olarak görmek gerekir. Ancak günümüzde sık sık şahit olduğumuz gibi, bilhassa Ramazan Ayı'nda ve Kutlu Doğum etkinliklerinde edebiyat esaslı bir peygamber sunumu öne çıkmakta, tertip edilen programların muhtevası şiir dinletileri ve menkıbevî siyer anlatımlarıyla şekillendi-

² Siyer'e kaynak olma bakımında Kur'an-ı Kerim ve Hadis'in yeri ve önemi hakkında geniş bilgi için bk. Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, s. 147-193.

rilmekte, Hz. Peygamber'i (sav) tanıtma faaliyeti duygu-yoğun söz ve müzik performanslarıyla adeta toplu ağlama seanslarına dönüştürülmektedir. Halbuki Hz. Peygamber'i (sav) ağlayarak değil, anlayarak, düşünerek tanımak ve tanıtmak gerekir. Zira Müslümanların Hz. Peygamber'i (sav) hayal/his âleminde değil, gerçek haliyle anlamaya ihtiyaçları vardır. Onlar Allah Rasûlü'nü (sav) ancak bu şekilde tanıdıkları takdirde hayatları ile onun hayatını mukayese etmeleri ve kendilerine çeki-düzen vermeleri, geleceklerini de buna göre tanzim etmeleri mümkün olur. Bunun temini için Hz. Peygamber'i (sav) tanıtma konusunda insanların salt duygularına hitap eden övgü manzumelerinden ziyade, akletmeye, tefekküre, tezekküre ve tedebbüre yönelen, yol gösterici bilgilere müracaat etmek, bu mevzuları gündemine alan faaliyetlerin sayısını ve niteliğini artırmak gerekir. Kısaca söylemek gerekirse bu mevzuda asıl hedefimiz çadırlar dolusu ağlayan insan yerine, salonlar dolusu anlayan ve düşünen insana ulaşmak olmalıdır.

Burada öncelikli olarak şu hususu belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in (sav) kulların herhangi bir övgüsüne ihtiyacı yoktur. Çünkü onu Yüce Allah övmüş ve yüceltmıştır; İlahî mesajını kullarına iletmesi için onu seçmiş, vahiy ile şereflendirmiş, eğitmiş, yönlendirmiş, desteklemiş ve onu yüce bir ahlâk sahibi yapmıştır. Bu sebeple birer insan olarak bizler onun üstünlüğünü ve büyüklüğünü ne kadar anlatırsak anlatalım, Allah'ın verdiği peygamberlik ve seçilmişlikle beraber O'nun kulu ve Rasûlü olmasının yanında söylediklerimizin değeri olmaz.³ Bunun yerine kulların, yani ümmetlerinin onu bütün yönleriyle ve en doğru şekilde tanıma ve anlamaya ihtiyaçları vardır. Binaenaleyh Müslümanlara düşen peygamberlerini övme yarışına girmek yerine, doğru tanıma, anlama ve örnek almada çaba sarf etmek olmalıdır. Edebî faaliyetlerin (şiir, hikâye, piyes vb.) Hz. Peygamber'in (sav) tanıtımında ve insanlara takdimindeki önemiyetini (hatta çocuklar ve gençler için belli ölçüde gerekliliğini) kabul etmekle birlikte, Rasûlüllah'ın (sav) tanıtımının ilmî temellerle gerçekleştirilmesinin zarureti hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Günümüz insanının Hz. Peygamber'i (sav) anlaması konusunda takip edilmesi gereken adımlardan biri de, kanaatimizce onun insanî-beşerî yönünün öne çıkarılarak takdim edilmesidir. Peygamberler ilahî tebliğin insanlara ulaştırılması için Allah tarafından seçilmiş müstesna şahsiyetlerdir. Onlara diğer insanlarda bulunmayan mucizeler, ismet (günahtan korunma) sıfatı gibi beşer üstü özellikler verilmiştir ki, bunlar aynı zamanda peygamberliğin de şartlarındandır. Ancak buna rağmen peygamberler birer insandırlar. Esasında bizzat kelime-i şehâdetin muhtevası bu hususu açık bir şekilde gös-

³ Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, I, 3.

terir. Kur'ân'da da ifade edildiği gibi⁴ insanlara gönderilecek bir elçinin yine bir insan olmasının lüzumu vardır. Ayrıca insanlara, Hz. Muhammed'in (sav) Allah'ın yanındaki makamının yüceliği veya diğer peygamberler arasındaki derecesinin büyüklüğünden çok, insan peygamber kimliği gerekmektedir. Çünkü onlar için kendileri gibi doğan, büyüyen, yiyip-içen, uyuyan, evlenip çocuk sahibi olan, yöneten, sıkıntılarla karşılaşan, acılar çeken, yoksulluğu da bolluğu da yaşayan, hastalanan ve nihayet ölen bir peygamber örnek olabilir. İnsan olarak biz ancak böyle bir beşerle kendimizi özdeşleştirebilir, bu niteliklere sahip bir insanı kendimize örnek alabilir ve onun gibi yaşamayı hedefleyebiliriz. Buna karşılık sıradan insan olarak bizlerin peygamberlerin olağanüstü hallerini ve gösterdikleri mucizeleri örnek alıp yaşamamız ve uygulamamız imkânsızdır. Verilen olağanüstü haller, seçilen peygamberlerin Allah indinde ne kadar değerli ve isteklerinin ne kadar geçerli olduğunu gösterir; ama bizler için asıl dikkate alınması gereken yönleri, onların birer insan olarak Allah'ın emirlerini gerçekleştiren söz ve uygulamaları, hal ve tavırları, davranış ve ahlâklarıdır.⁵ Buradan yola çıkarak, günümüz insanına Hz. Peygamber'in (sav) insanî yönünü belirginleştirir bir şekilde takdim edilmesi, başka bir ifadeyle Allah Rasûlü'nün (sav) peygamberlik sıfatıyla birlikte, bir insan olarak tanıtılmasının gereğini tekrar vurgulamak istiyoruz. Halbuki İslâm tarihi kaynaklarının önemli bir kısmında Hz. Peygamber'in (sav) hayatının olağanüstü boyutta aktarıldığı ve genelde mucize merkezli bir peygamber takdiminin yapıldığı; gerek siyer kitaplarında, gerekse edebiyat eserlerinde Hz. Peygamber'in (sav) aşırı abartma ve yüceltmelerle kuşatıldığı görülür. Örnek vermek gerekirse, onun doğumundan itibaren hayatıyla ilgili olarak olağanüstü hadiseler pek çok kitapta yer bulmuş⁶, sonra da Hz. Peygamber (sav) bu bilgiler doğrultusunda tanıtılmaya çalışılmış, bu hususta pek çok "delâil" türü kitaplar yazılmıştır.⁷ Bilhassa doğumu

⁴ İsrâ, 17/95; En'âm, 6/9.

⁵ Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, I, 3-4.

⁶ Hz. Peygamber'in (sav) gerek risâletinden önce, gerekse sonra meydana geldiği bildirilen olağanüstü hallerle ilgili olarak farklı bilgi, yorum ve değerlendirmeler için bk. Sâbüni, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 1979, s. 109-127; Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1982, s. 145-148; Bulut, Halil İbrahim, *Nübüvvetin İsbati Açısından Hissî Mucizeler*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 30-44, 69-85, 215-290; Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, İstanbul 2002, s. 66-225; Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 105-123; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risaleti Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi -Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-*, Ankara 2003, s. 33-67.

⁷ Meselâ bk. Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan Firyâbî, *Delâilü'n-Nübüvve*, (thk. Amir Hasan Sabri), ? 1986, (Dâru Hira); Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, Halep ts. (Dâru'l-Vâi); Kâdı Abdülcabbar,

esnasında meydana geldiği rivayet edilen olaylar, çocukluğu sırasında yaşadığı bildirilen olağanüstü hadiseler zaman zaman efsane boyutunda siyer ve tarih kitaplarında teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Bu bilgilerin pek çoğu daha sonraki dönemde başka inanç mensuplarıyla yaşanan etkilenme ve dinî rekabet sebebiyle uydurulmuş malumat olup, Kur'an'ın bize takdim ettiği Hz. Peygamber'i (sav) gölgede bırakır niteliktedir.⁸ O kadar ki zamanla Müslümanlardan bir kısmı, Hıristiyanların Hz. İsa'yı, Yahudilerin de Hz. Zübeyr'i yüceltmedeki aşırılıklarını andıran yüceltmelere yönelmişlerdir. Halbuki Cenab-Hakk "Yahudiler, (Üzeyir Allah'ın oğludur) dediler; Hıristiyanlar (Mesih Allah'ın oğludur dediler). Bu daha önce inkâr edenlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözdür. Allah onları yok etsin. Nasıl da uyduruyorlar" (Tevbe, 9/30) âyetinde onların bu davranışlarının yanlışlığı açıkça vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanların bu durumları anlatılarak yapılan hatalar ortaya konulduğu gibi, zımnen Müslümanlar da aynı hususta uyarılmışlardır. İnsanların inanç konusunda birbirlerinden etkilendikleri gerçeğinin bilincinde olan Allah Rasûlü (sav) de benzer uyarıyı tekrarlama ihtiyacı duymuş ve "Sizden öncekilerin yollarını karış karış, adım adım izleyeceksiniz" buyurmuş, "Yahudi ve Hıristiyanları da mı ey Allah'ın Rasûlü" diye sorulduğunda da "başka kimler" cevabını vermiştir.⁹ Hz. Peygamber (sav) başka bir vesile ile "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı abartarak övdükleri gibi beni övmeyin, ben ancak Allah'ın bir kuluyum, bana Allah'ın kulu ve Rasûlü deyiniz" ifadesiyle ashabını bu hususta yeniden ikaz etmiştir.¹⁰ Ölüm döşeğinde iken de "Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen Yahûdî ve Nasârâ'ya Allah lanet etsin" sözleriyle ashabını kendisinden sonra aynı yanlış davranışa düşmeme konusunda son kez uyarmıştır.¹¹ Ancak bütün bu açık ikazlara rağmen Müslümanlar, muhtemelen diğer din mensuplarıyla girdikleri tartışmalarda dinlerini kendilerince savunma ve muhataplarını, onlardan sıkça duydukları olağanüstü hadiselerle ikna gayreti neticesinde Hz. Peygamber (sav) ile ilgili olarak aşırı övgü ve yüceltme anlayışına yönelmişlerdir.

Tesbitü Delâli'n-Nübüvve, (thk. Abdülkerim Osman), I-II, Beyrut 1966, (Dâru'l-Arab); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sahibi's-Şeria*, I-VII, Beyrut 1985.

⁸ bk. Kırbaçoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, s. 268, 338-340; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul 2001, s. 127-128, 198-199; Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul 2001, s. 174, 185-216

⁹ Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 50, *İtisâm*, 14, 16; Müslim, *İlim*, 6.

¹⁰ Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 48.

¹¹ Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 50.

Kabul etmek gerekir ki, Hz. Peygamber (sav) her türlü övgüye layıktır ve bunu hak etmektedir. Ancak bu övgüdeki ölçünün Allah ve Rasûlü'nün (sav) koyduğu sınırlar çerçevesinde kalması, hem nakle hem de akla uygun olması zarureti vardır. Çünkü gerçekte ilgisi olmayan aşırı yorumlar, Müslümanlara, İslâm öğretisine ve Hz. Peygamber'e (sav) hiçbir şey kazandırmadığı gibi, pek çok sakıncanın doğmasına da sebep olmaktadır. Zira insanlar için beşer üstü konuma çıkarma teşebbüsleri, her zaman sapmalara yol açmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) ashabına gayet tabii gelen birçok hadise zamanla bazı Müslümanlara yetersiz geldiğinden, Allah Rasûlü'nü (sav) övmekte ölçüler aşılarak ona kendisinde olmayan ve risaleti için de herhangi bir anlam taşımayan nitelik ve güçler verilerek bir anlamda onun ilahî sıfatlara bürünmesi sağlanmıştır.¹² Bu gibi yanlış tutumlara karşı Kur'an da Hz. Peygamber'in (sav) beşeri yönüne defaatle dikkat çekilmiştir:

“Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, kendisi için dönmüş olur, bu tavır Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir”. (Âl-i İmrân, 3/144); “De ki, namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir” (En'âm, 6/162); “Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler. Ey insanlar, sonra siz, kıyamet günü Rabbinizin huzurunda duruşmaya çıkarılacaksınız”. (Zümer, 39/30-31).

İslâmî tebliğin başlangıç dönemlerinde Mekke müşrikleri kendilerine gönderilen elçinin bir insan olmasını anlayamamışlar; onun bir melek şeklinde yahut melekler eşliğinde gelmesi gerektiğini söylemişlerdir. Müşriklerin bu görüşleri Kur'an'da şöyle zikredilir: “Şöyle dediler: Bu nasıl peygamber ki, yemek yer, sokaklarda gezer. Ona, beraberinde bulunup uyarak bir melek indirilseydi ya. Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya faydalanabileceği bir bahçesi olsaydı. (Furkân, 25/7-8). Onların bu görüşüne yine İlahi kitapta “Allah, Rasûl olarak bir insanı mı gönderdi? De ki: Yeryüzünde dolaşanlar melek olsaydı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik”¹³ âyetiyle cevap verilmiştir. Müşriklerin bütün iddia ve beklentilerine karşı Hz. Peygamber'e (sav) yapılan ilahî tavsiye şu şekildedir: “De ki, Sübhanallah, Ben peygamber olan insandan başka bir şey miyim? (İsrâ, 17/93), “Ben ancak sizin gibi bir insanım” (Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6); “Muhammed de peygamberlerden farklı de-

¹² Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, s. 214-215.

¹³ İsrâ, 17/95; En'âm, 6/9.

ğildi. O da önceki peygamberler gibi bir insandı. Yüce Allah buyuruyor; (De ki, ben peygamberlerin ilki değilim. Benim ve sizin başınıza geleceklere bilemem, ancak bana vahyolunana uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım". (Ahkâf, 46/9). Bu âyetler, insanların, kendileri gibi bir insanın peygamber olarak gönderilmesini kolay kabul edemediklerini, onu bir melek olarak görme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (sav) döneminde karşılaşılan bu anlayışın, çeşitli sâiklerle onun vefatından sonra da varlığını sürdürdüğü aşikardır. Nitekim pek çok siyer ve şemail kitabı beşer-üstü peygamber takdim ve tasvirleriyle doldurulmuştur. Bu hususta yapılan araştırmalar, Rasûlüllah'ın (sav) hayatıyla ilgili güncel ve sıradan olayların, daha sonraki yazarlar tarafından mucizeleri çoğaltmak amacıyla kitaplarda zikredildiğini ortaya koymaktadır.¹⁴

Hz. Peygamber'i (sav) mucize merkezli ve aşırı övgü üzerine kurulu takdimi anlayışı sadece doğumu ve daha sonraki hayatı üzerinde sınırlı kalmamıştır. Onun tebliğ faaliyetinin en önemli safhalarından biri olan Mirac hadisesiyle ilgili olarak da benzer anlayış sergilenmiştir. Bu konuda kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in (sav) ilahî huzura çıkmasının sadece şekil boyutu ön plana çıkarılmış, daha sonra da bu faaliyetin ruhî olarak mı, yoksa ruh-beden birlikteliği ile mi gerçekleştiği hususunda tartışmalar yapılmıştır. Ancak Mirac'ın Hz. Peygamber'in (sav) tebliğindeki boyutu ve ehemmiyeti şekil tartışmalarının gölgesinde kalmıştır.¹⁵ Rasûlüllah'ın (sav) bu yolculuğu esnasında diğer Peygamberler ile yaptığı rivayet edilen konuşmaların diyalog yönü, namazın Müslümanın hayatındaki önemi, üstelik bu ibadetin Müslümanın miracı olduğu gerçeğinin önüne geçmiştir. Kı-sacası ehem ile mühim, esas ile furu' birbirinin yerini almıştır.

Mirac hadisesiyle ilgili söylediğimiz hususları Mekke'den Medine'ye gerçekleştirilen Hicret için de ifade etmek mümkündür. Siyerle ilgili pek çok kitapta Hicret'ten bahsedilirken öne çıkan konular Hz. Peygamber'in (sav), yatağına Hz. Ali'yi bırakarak evinden ayrılması, Sevr mağarası etrafındaki gelişmeler, yolculuk esnasındaki olağanüstü olaylar ile özellikle Süraka hadisesidir. Halbuki bunlar Hicretin mahiyeti ve önemi bahsinde esas konular olmadıkları gibi, bu tarihi olayın gerek İslâm tarihi, gerekse dünya tarihi açısından dönüm noktası olması yönünü geri plana atar mahiyetteki bilgilerdir. Böyle bir

¹⁴ Arpağuş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, s. 211.

¹⁵ Bu konuda değerlendirmeler için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1991, I, 119-128.

anlayışın son peygamberin evrensel mesajının gerçek yönüyle anlaşılmasını gölgeleyeceği de aşikârdır.¹⁶

Siyer kaynaklarında olağanüstü bir peygamber takdimi yapılmasında, insanların peygamberi kendilerinden çok üstün ve ulaşılmaz bir varlık kabul etmelerinin önemli derecede etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki, olağanüstü özellikleri öne çıkarılan ve mucize merkezli olarak sunulan bir peygamberin insanlar tarafından örnek alınması mümkün değildir.¹⁷ Çünkü insanlar, tamamen beşer üstü özelliklere bürünmüş bir insanı davranış geliştirme ve kendilerine model alma konusunda aciz kalacaklar, bunun için peygambere uyma hususunda kendilerinin mazur sayılmasını isteyeceklerdir. Hal böyle olunca Hz. Peygamber'in (sav) insanlar için örnek olarak yaratılmış ve ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş olduğu gerçeği ortada kalacaktır. Bu hatalı anlayışın önüne geçebilmek için, Hz. Peygamber'in (sav) takdiminde, onun vahyin tebliğcisi olmasının yanında beşerî özelliklerin hemen tamamını üzerinde barındıran bir insan olduğu hususuna dikkat çekilmelidir. Hz. Muhammed'in (sav) insan olarak örnek alınacak pek çok hususiyete sahip olduğunun öne çıkarılması, onun beşer sıfatıyla insanî davranışlarının örneklenmesi, Müslümanları/insanları onu tanıma ve davranışlarını kazanma yönünde ikna ve teşvik edecektir. Hz. Muhammed'i (sav) beşer üstü konuma çıkararak model alınmasını zorlaştıran, hatta imkânsızlaştıran anlatımlar, yüceltme ve abartmalar, yüceltmek veya saygı göstermek bir tarafa, işlevi ve örnek alınması bakımından onu devre dışı bırakmaktan başka bir sonuç getirmez. Bu tür anlayışlar Hz. Peygamber'i (sav) yol göstericiliği ve evrenselliği

¹⁶ Hicret hadisesinin Hz. Peygamber'in (sav) tebliğindeki ehemmiyeti hakkında bk. Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, s. 91-135; Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, s. 176-185.

¹⁷ Mucize İslâm âlimlerine göre peygamberin nübüvvetinde ancak yardımcı olarak değerlendirilir. Meselâ Bağdadî bu kanaattedir. Ona göre peygamber olduğunu iddia eden kimsenin peygamber olduğunu bilmek, mucize ve diğer akli delillere müracaatla elde edilen akli bir sonuçtur. Şer'î ilimler nazara (akl) dayanır. Çünkü şeriatın sıhhati, nübüvvetin sıhhatine, nübüvvetin sıhhati ise nazar ve istidlal yoluyla nübüvvetin bilinmesinin sıhhatine bağlıdır. (Abdülkadir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, İstanbul 1928, s. 156-157). Benzer şekilde H.VII. yüzyıl sūfilerinden es-Sühreverdî de peygamberlerin nübüvvetinin mucize ile değil, irsâl (insanlara peygamber olarak gönderilmek) ile sabit olacağını ifade eder. (es-Sühreverdî, Ebu'n-Necib *Adâbü'l-Mürîd*, Kahire ts., (Dâru'l-Vatani'l-Arabî), s. 26. Bu konuda değerlendirmeler için bk. Karadaş, Cağfer, "İsbat-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2003, s. 152-156. Mucizelerin Hz. Peygamber'in (sav) tebliği ve ilahi mesajın sunumundaki yeri hakkında bk. Apak, Adem, Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah*, İstanbul 2005, s. 186-196.

anlamında onun misyonunu manen öldürmek anlamına gelir. Çünkü insanlar tarafından örnek alınamayan bir peygamberin varlığı ile yokluğu arasında bir fark yoktur. Halbuki Hz. Peygamber (sav) kıyamete kadar sadece müminler için değil, bütün insanlar için rahmet kaynağı, hidayet rehberi ve örnek alınacak ahlâk sahibi olarak gönderilmiştir (Ahzâb, 33/21). Vahyin anlaşılması ve uygulanması da ancak onun örnekliliğini esas almakla gerçekleşir.¹⁸ Bütün bunlar dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) anlaşılması ve rehber kabul edilmesinde onun insanlarla ortak olan yönlerinin dikkate alınması zarureti ortaya çıkar. Rasûlüllah'ın (sav) manen aramızda yaşamasını ve ilahî misyonunu sürdürmesini başka türlü temin etmek da mümkün değildir. Unutmayalım ki, Allah Rasûlü (sav) bir insan olması hasebiyle, bir çocuktur, bir eştir, bir babadır, bir komşudur, bir komutandır, bir liderdir; özetle ortalama bir insanının pek çok konuda kendisiyle paralellik kurabileceği özellikleri hâiz bir beşerdir. Dolayısıyla insanlığın, bilhassa da Müslümanların, insanî özellikleri şahsında barındıran bir peygamberi örnek almaları ve onun gibi davranmaları pekala mümkün olur.

Burada şu hususu açıkça ifade etmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in (sav) günümüz insanına tanıtılmasında, başka bir ifadeyle, zamanımızda Allah Rasûlü'nün (sav) anlaşılmasında onun insanî yönünün ön plana çıkarılması demek, ilahî tarafının, gösterdiği mucizelerin geri plana alınması, kısacası onun risalet yönünün ikinci derecede değerlendirilmesi anlamına gelmez. Müslümanlar için Hz. Muhammed (sav), kendisine vahiy gelen, gerçekleştirdiği dönüşümün stratejisini ve içeriğini ilahî vahyin belirlediği, başarısının temelinde de vahyin bulunduğu bir şahsiyettir ve son peygamberdir. Bunun en açık işareti olan Kur'an-ı Kerim de onun en büyük mucizesidir. Hz. Muhammed'in (sav) genel hayatından bahsedilirken veya hayatının bir bölümünden bir hadise yazılır veya anlatılırken mutlaka onun nitelikleri ve davranışında vahye, vahyin rolüne işaret edilmelidir.¹⁹ Bizim burada açıklamaya çalıştığımız husus ise, günümüz Müslümanlarına ve bütün insanlığa Hz. Muhammed'in (sav) takdiminde peygamberlik ile insanî yönden hangisinin önemli ve öncelikli olduğu meselesi değil, konunun sunumunda meselenin pratik ve güncel boyutudur.

Hz. Muhammed (sav) son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.²⁰ Onun mesajı belli bir bölgeye veya millete değil, bü-

¹⁸ Sarmış, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, I, 81.

¹⁹ Sarıçam, İbrahim, "Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler", *İSTEM*, yıl. 4, sy. 7, Konya 2006, s. 11.

²⁰ "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiyâ, 21/107; "Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir".(Ahzab 33/40).

tün insanlığıdır. Nitekim Kur'an'ın pek çok yerinde "Ey insanlar" ifadesiyle beşeriyetin tamamına hitap edilmekte, onlardan müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilen Rasûl-i Ekrem'e (sav) uymaları istenmektedir.²¹ İslâm inancına göre Allah bütün insanların yaratıcısıdır ve hitabı da insanlığıdır. Risaletinin evrenselliği sebebiyle Hz. Peygamber (sav) de sadece içinde yaşadığı Arap Yarımadası'ndaki kabilelere değil, zamanının büyük devletlerinin idarecilerine elçiler göndermek suretiyle onları İslâm'a davet etmiş, bu şekilde tebliğinin evrenselliğini en geniş şekilde ortaya koymuştur.²² Allah Rasûlü (sav) vefatından kısa süre önce irâd ettiği veda hutbesinde de sadece Müslümanları muhatap almamış, "Ey insanlar" genel ve evrensel hitabı çokça kullanmıştır.²³ Hz. Muhammed'in (sav) son peygamber olması sebebiyle peygamberliğinin evrensel ve kıyamete kadar sürekli olması gerekir. Dolayısıyla onun mesajlarını bütün insanlığı içine alacak şekilde anlamak, daha sonra da onu evrensel mesajlar çerçevesinde insanlara tanıtmak gerekir. Zira unutulmamalıdır ki, Allah Rasûlü (sav), İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği değerler sistemini hayata geçiren, onlara dinamizm kazandıran bir şahsiyettir. Onun bu özellikleriyle tanıtılması, çağımızda kimlik bunalımı yaşayan Müslümanlar ve tüm insanlık için büyük bir imkân olacaktır. Zira ferdi ve sosyal düzeyde hayatı anlamlandıran, kimlik, kişilik oluşturan, güven ve dinamizm kazandıran, özetle medeniyetin çerçevesini çizen ana unsur, değerler sistemidir. İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği inanç, aile, sevgi, saygı, doğruluk, adalet, eşitlik, dayanışma, çalışma, cömertlik, dostluk, merhamet, iyilik, tevekkül, hoşgörü, barış gibi belli başlı değerler ise Rasûlüllah (sav) tarafından en güzel şekilde hayata geçirilen, Müslümanlara ve tüm insanlığa örnek ola-

²¹ "De ki, Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş, sapıtan da yine kendisi için sapıtmış olur. Ben sizin beçiniz değilim. Sana vahyedilene uy, Allah hükmünü verene kadar sabret. O, hüküm verenlerin en iyisidir". (Yûnus, 10/108-109). "Bu Kur'an insanlara bir açıklama, sakınanlara yol gösterme ve bir öğüttür". (Âl-i İmrân, 3/138). "Ey insanlar! Rabbiniz'den size açık bir delil geldi, size apaçık bir nur, Kur'an indirdik. Allah kendisine inananları ve kitabına sarılanları rahmetine ve bol nimetlere kavuşturacak, onları Kendisine götüren doğru yola eriştirecektir". (Nisâ, 4/174-175); "De ki Ey insanlar! Ben göklerin ve yerin hükümrânı, O'ndan başka ilah bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah'a ve okuyup-yazması olmayan, haber getiren peygamberine-ki o da Allah'a ve sözlerine inanmıştır-inanın, doğru yolu bulmak için ona uyun". (A'râf, 7/158); "Biz seni bütün insanlara ancak müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bilmezler". (Sebe, 34/28).

²² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye, es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebi), I-IV, Beyrut ts., IV, 254-255; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), I, 259-291.

²³ Vâkîdî, *Kitabü'l-Meğâzi*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984, III, 1096-1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 184-186.

rak sunulan evrensel değerlerdir. İslâm medeniyetinin oluşum ve gelişme aşamalarında bu değerler Müslümanlara ruh vermiş ve bu ruh, zamanla eserlere ve kurumlara yansımıştır. Dolayısıyla bu değerler merkezinde tanıtılan Hz. Peygamber (sav) de, şüphesiz hem Müslümanlar için, hem bütün insanlık için en büyük rehber olma özelliğini güçlü bir şekilde devam ettirecektir.²⁴

Hz. Peygamber'in (sav) günümüz insanına tanıtılması ve onun doğru bir şekilde anlaşılması konusunda atılması gereken adımlardan biri de her insanın anlayabileceği şekilde nitelikli siyer eserlerinin neşredilmesidir. Üzülerek ifade etmek gerekir ki, bu hususta meselenin esasından haberdar olmayan bazı ehliyetsiz şahısların uzman olmadıkları bu konuda kalem oynattıkları ve birbirinin tekrarı mahiyetinde niteliksiz eserler verdiklerine sık sık şahit olmaktayız. O kadar ki, bu faaliyet neredeyse her yazarın bir siyeri olsun anlayışına kadar abartılmış, siyerin mahiyeti ve kaynaklarından bi-haber olanlar, hatta siyer okumayanlar siyer müellifi olmuşlardır. Bilhassa birkaç yıl önce gündeme gelen karikatür krizinin tetiklediği siyer okumaya ilginin artması sebebiyle, birbirini tekrar eden, çok kısa sürede hazırlanan, hiçbir orijinalliği bulunmayan ve yetkin olmayan kişilerin niteliksiz ve üstelik çok ucuz fiyata satılan siyer kitapları peş peşe büyük baskılar yaparak yayınlanmıştır. Bu hususta gerek bir kısım yazarlar, gerekse yayınevleri açısından maalesef popülizm ve maddî kazanç beklentisi ilmî ve ahlâkî hassasiyetin önüne geçmiş görünmektedir. Daha önce Hz. Peygamber (sav) ile ilgili olarak herhangi bir eser yazmayan, bir makale yayınlamayan kişiler, hatta bazı ilahiyatçı akademisyenler Hz. Peygamber'e hürmet ve dine hizmet(!) olsun iddiasıyla siyer yazma yarışına girmişlerdir. Bu karmaşa içerisinde insanlara sunulan kitaplar Hz. Peygamber'in (sav) doğru tanıtılmasına hizmet etmek bir yana, yetersiz bilgilerle onun hayatının pek çok safhasının hurafe içinde sunulması faaliyetine katkıdan başka bir sonuç getirmemiştir. Neticede insanlarımızın pek çoğu Allah Rasûlü'nü (sav) bu kifayetsiz muhterislerin niteliksiz kitaplarından pek çok hatalı bilgilerden öğrenmek durumunda kalmıştır. Bu olumsuz adımlar hızını kesmiş olsa da halen devam etmektedir.

Hz. Peygamber'in (sav) hayatının takdimi konusunda atılan bu tür yanlış adımların menfî yönlerini en aza indirmenin yolu, kanaatimizce siyer alanının mütehassısı konumundaki ilim adamlarının araştırma ve emek mahsulü, nitelikli kitaplar kaleme almalarıdır. Üstelik yayımlanacak bu eserler sadece Müslümanlara hitap etmemeli, bunun ötesinde, başka din ve kültür mensuplarıyla da buluşabilecek bir metod ve muhteva ile sunulmalıdır. Bilhassa inanç kül-

²⁴ Sarıçam, İbrahim, "Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler", s. 12.

türlerinde “Yaratıcı” ve “Peygamberlik” itikadı bulunan toplumlara Hz. Peygamber’in (sav) ve onun evrensel mesajının sunulması ancak bu tür ciddi adımlarla mümkün olur.²⁵ Şayet bu mühim ve aslı görev ihmal edilir, sadece içe dönük, üstelik popülist ve hissî saîklerle siyer yazılmaya ve salt roman-şiir gibi edebî formlarda peygamber takdimi yapılmaya devam edilirse, bütün insanlık ve özellikle de ülkemiz aydınları Hz. Muhammed’i (sav) bu kitaplardan değil, sadece müsteşriklerin eserlerinden ve onların peygamber tasavvurlarından tanımaya devam edeceklerdir. Bu sebeple Batıların yazmış oldukları kitaplardaki hatalı ve art niyetli bilgilere cevap yetiştirmeye çalışmak yerine, samimiyet ve gayretle son peygamberi bütün insanlığa tanımak Müslüman araştırmacıların öncelikli görevidir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, İslâm dinin mübelliği Hz. Muhammed (sav) her yönü ile insan bir peygamberdir. Her insan gibi yaşamış, risalet görevini tamamlamış ve yine ölümlü her beşer gibi Rabbine dönmüştür. Doğumundan ölümüne değin hayatının bütün boyutları, sözleri, davranışları, şahsiyeti, ahlâkı ashabın gayreti ile tespit edilmiş, daha sonra da Müslüman âlimler tarafından günümüze kadar ulaştırılmıştır. Allah Rasûlü’nün (sav) söz ve davranışlarının doğru olarak tespit edilmesi için Müslümanların geliştirdikleri rivayet ve senet sistemi başka bir millet ve dinin tarihi ve kültüründe mevcut değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (sav) tanınması ve tanıtılması için Müslümanlar muazzam bir bilgi hazinesine sahiptirler. Ancak bu bilgiler arasına zamanla ve çeşitli sebeplerle hatalı ve eksik malumat da karışmıştır. Rasûl-i Ekrem’in (sav) asrın idrakine en gerçek ve örnek alınacak bir şekilde sunulabilmesi için bu hazinenin yeniden gözden geçirilip asıl ile sonradan eklenen kısımlarının tefrik edilmesine, bu bahiste ehem ile mühimin tespitine şiddetle ihtiyaç vardır. Samimiyet, sabır, gayret ve cesaretle bu görev/hizmet gerçekleştirildiği takdirde, son peygamber manen aramızda yaşamaya devam edecek ve onun eşsiz örneği Müslümanların kurtuluşuna ve bütün insanlığın hidayetine vesile olacaktır. Unutmamak gerekir ki, insanlığın Hakk’a ve gerçeğe ulaşmak için tek şansı Hz. Peygamber (sav) ve onun evrensel mesajlarıdır.

Kaynakça

ABDÜLKADİR EL-BAĞDÂDÎ, *Usûlü’-d-Dîn*, İstanbul 1928.

AHATLI, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber’in Peygamberliği*, İstanbul 2002.

APAK, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

²⁵ Sarıçam, s. 13.

- “Bir Siyer Âlimi Olarak Muhammed Hamidullah”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah*, İstanbul 2005.
- ARPAGUŞ, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul 2001.
- BEYHAKÎ, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sahibi'sh-Şerîa*, I-VII, Beyrut 1985.
- BULUT, Halil İbrahim, *Nübüvvetin İsbatı Açısından Hissî Mucizeler*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.
- DEMİRCAN, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, İstanbul 2000.
- ERUL, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risaleti Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi* -Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı-, Ankara 2003.
- FİLİBELİ AHMED HİLMİ, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1982.
- FİRYÂBÎ, Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan, *Delâilü'n-Nübüvve*, (thk. Amir Hasan Sabri),² 1986, (Dâru Hira).
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1991.
- HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991.
- İBN HİŞÂM, *es-Sîretü'n-Nebeviyye, es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfiz Şelebi), I-IV, Beyrut ts.,
- İBN SA'D, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).
- İSFAHÂNÎ, Ahmed b. Abdullah, *Delâilü'n-Nübüvve*, Halep ts. (Dâru'l-Vâî).
- KÂDİ ABDÜLCABBAR, *Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve*, (thk. AbdülKerîm Osman), I-II, Beyrut 1966, (Dâru'l-Arab).
- KARADAŞ, Cağfer, “İsbat-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2003.
- KIRBAŞOĞLU, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999.
- SÂBÜNÎ, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *Matüridiyye Akaidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 1979.
- SARIÇAM, İbrahim, “Hz. Muhammed'in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler”, *İSTEM*, yıl. 4, sy. 7, Konya 2006.
- SARMIŞ, İbrahim, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak* I-II, Konya 2005.
- SÜHREVERDÎ, Ebu'n-Necib *Adâbü'l-Mürîd*, Kahire ts., (Dâru'l-Vatani'l-Arabî).
- VÂKIDÎ, *Kitabü'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984.
- YILDIRIM, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul 2001.